Samfunnsutviklingens kulturelle forutsetninger – Faglig plattform

1. BAKGRUNN

I Norges forskningsråds strategi for 2009 – 2012 lanseres Samfunnsutviklingens kulturelle forutsetninger (SAMKUL) som nytt hovedinnsatsområde for norsk forskning. SAMKUL var også et av Forskningsrådets hovedinnspill til gjeldende forskningsmelding (*Klima for forskning*).

For å styrke forskningsinnsatsen på dette området, vil Forskningsrådet etablere et forskningsprogram med samme navn. En viktig del av prosessen er oppnevning av et planutvalg høsten 2010, som får i oppgave å utarbeide en programplan for et SAMKUL-program. Foreliggende dokument bygger på Forskningsrådets innspill til Forskningsmeldingen, en intern arbeidsprosess og dialog og seminar med utvalgte forskere. Dette notatet skal danne grunnlag for mandat og oppgavebeskrivelse for planutvalget, og gi programmet en faglig profil og tematisk avgrensning.

2. HOVEDOPPGAVE OG HOVEDFOKUS

Samfunnsutfordringene krever en bred kunnskapsbase

Dagens samfunnsutvikling preges av globale strømninger og store og raske endringer – teknologiske, demografiske og kulturelle. Vi står overfor store og globale samfunnsutfordringer, eksemplifisert gjennom klimaendringer og økologisk forarming, sosiale ulikheter og motsetningsforhold, sentralisering og urbanisering, medierevolusjon, internasjonal migrasjon og et mangfold av religion, etnisitet og kultur. For å gjøre samfunnet bedre beredt til å møte disse og andre utfordringer, er det stort behov for et *utvidet* kunnskapsgrunnlag: En bred fortolkning, forståelse og forklaring av også de *kulturelle forutsetningene* for samfunnsutviklingen. Dette vil gi nødvendig og ny innsikt og supplere den økonomisk-instrumentelle og teknisk-naturvitenskapelige kunnskapsbasen som i stor grad råder grunnen som gyldig grunnlag for samfunnsmessige veivalg.

Humanvitenskap

Humanistisk – og samfunnsvitenskapelig – forskning gir nødvendige bidrag til samfunnets og menneskenes selvforståelse. Gjennom forskningens kritiske funksjon stilles spørsmål ved vante forestillinger og sannheter. På denne måten utfyller humaniora og samfunnsvitenskap andre fagområders kunnskap og praksiser.

Kunnskap produseres, distribueres og anvendes innenfor ulike samfunnsmessige kontekster, og er en sentral drivkraft og forutsetning for samfunnsutviklingen. De ulike fag- og kunnskapsregimene stiller ulike typer spørsmål til, og gir ulike svar på, de store samfunnsutfordringene. Ambisjonen med SAMKUL er å frambringe kunnskap som kan supplere og utfordre eksisterende, hegemoniske kunnskapsregimer, og slik bidra med nye perspektiver og innsikter på utvalgte, særlig samfunnsrelevante områder. En bredere kunnskapsbase og forståelse for samfunnsmessig utvikling og endring er nødvendig som underlag for politikkutviklingen på de respektive områdene, i møtet med de store samfunnsutfordringene.

Et utgangspunkt for SAMKUL er at det innenfor humaniora er uutnyttet kunnskap, innsikt, perspektiver og kapasitet som kan utvide vår forståelse av samfunnsutviklingen og dens kulturelle forutsetninger. Samtidig må de komplekse samfunnsutfordringene og kunnskapsbehovene i stor grad møtes med tverr-og flerfaglig samarbeid, både mellom humanister og samfunnsvitere og forskere fra andre fagområder.

Makt og interesser, institusjonelle aktører, strukturer og andre kollektive størrelser, er i varierende grad samfunnsmessige kontekster for de kulturelle forutsetningene. Mange samfunnsutfordringer gjelder alle, uansett land – selv om de gir høyst ulike nasjonale og lokale utslag og nedslag. Internasjonale og transnasjonale perspektiver er derfor nødvendige for å forstå hvordan samfunn og kultur formes og for å kunne møte samfunnsutfordringene. Et SAMKUL-program vil slik også kunne studere kulturelle forutsetninger for samfunnsutviklingen i andre kontekster enn den nasjonale og nordeuropeiske – ikke minst i komparative studier, for å se vårt eget samfunn i lys av og i forhold til globale prosesser.

Kunnskapsdeling og formidling
I tillegg til å utmynte forskbare problemstillinger som åpner – og krever – tverr- og flerfaglig forskning og samarbeid mellom humanister og andre, er det helt avgjørende at SAMKUL-programmet legger stor vekt på å utvikle møteplasser og annen kommunikasjon mellom forskere fra ulike fagområder og mellom forskere og grupper og brukere utenfor akademia. SAMKUL skal utfordre, supplere og berike de rådende kunnskapsregimene og -basene, og kunnskapsdeling og dialog er således helt sentrale i arbeidet for å oppnå dette målet, og for å gjøre programmet relevant og aktuelt hos ulike brukergrupper. Programmet må sette av nødvendige ressurser til dette formålet, og prøve ut nye veier i arbeidet med kommunikasjonen til og fra programmet. I dette ligger bl.a. å utvikle arenaer hvor kunnskap basert særlig på humanistisk forskning kan formidles til beslutningstakere på ulike nivåer, og dermed sikre et bredere kunnskapsgrunnlag for viktige samfunnsmessige beslutninger.

3. PERSPEKTIVET

Kultur som forutsetning
Kultur skal i SAMKUL-sammenheng først og fremst forstås som *den horisonten vi tenker og kommuniserer innenfor*, et komplekst sett av menneskers språk, uttrykksformer, normer, verdier, ideer og adferd. Kultur gir på denne måten rammer og begrensninger for hva som kan tenkes og derigjennom for handling, og kan slik fungere som *forutsetning* for samfunnsutvikling og samfunnsformasjon. Dette kan analyseres på flere måter, gjennom et begrep om tid:

I et *diakront* perspektiv – i lengdesnitt – må kulturelle forutsetninger forstås historisk og temporalt. Forutsetninger vil være noe som går forut for noe annet, faktorer i en tilblivelsesprosess, genealogiske linjer og sammenhenger etc. På hvilke måter slike historiske faktorer virker inn på samfunnsutviklingen – som årsaker, materiale eller mønstre – må avgjøres i det enkelte empiriske tilfellet.

I et *synkront* perspektiv – i tverrsnitt – finnes de kulturelle forutsetningene ikke lenger forut for, men *under* de fenomener, faktorer og prosesser som man oppsummerende kan kalle samfunnsutviklingen. Som betegnelser på dette dype og underliggende kan man tenke ontologier, eller mulighetsbetingelser, mønstre, myter eller strukturer. For å avdekke disse beveger man seg som forsker ikke bakover i tid, men nedover i lagene av betydninger og materialer som er tatt og tas i bruk i menneskelig kommunikasjon innenfor en sosiokulturell kontekst, en samfunnsformasjon.

I tillegg kan man tale om en slags *tredje tidsdimensjon*: Forutsetningene påvirker også fremtiden. En bredere forståelse av historiens mangfold og kulturelle prosesser, som rammevilkår og føringer for *framtidig* samfunnsutvikling, vil gjøre oss bedre i stand til å tenke oss *flere* alternative ønskede (og uønskede) fremtider. Forståelse av samfunnsutviklingens kulturelle forutsetninger kan gi grunnlag for mer mangfoldige forestillinger om fremtiden, og kan styrke evnen til å forutse konsekvenser av konkrete valg som tas på ulike nivåer i samfunnet.

Ikke én samfunnsutvikling: Endring og kontinuitet, brudd og treghet
Tidsperspektivene understreker at man kan snakke om *flere* samfunnsutviklinger. I samfunn som preges av raske, gjennomgripende og radikale endringer, er det likevel mange kultur- og samfunnsforhold som preges av treghet og kontinuitet. ”Samfunnsutviklingen” med stor S er ikke en lineær, ensartet prosess som går overalt og samtidig, i et jevnt tempo, i én retning. Tvert imot er en hel rekke ”tider” eller historiske prosesser i spill på samme tid, noen går fortere, noen går saktere, noen peker inn i fremtiden, noen tilbake i fortiden. Ikke minst kan de ulike retningene, tidene og utviklingsprosessene variere geografisk, både innenfor og mellom land – og dette kan igjen kobles til makt og interesser av ulik art og gjennomslagskraft.

Samfunnsutviklingen/e utfolder seg slik innenfor forskjellige, disparate, tidshorisonter. Eksempler kan være populistisk her og nå-politikk, til forskjell fra klimadebattene, som krever av oss at vi ikke bare skal se ett, men ti, tjue og hundre år fram i tid. Studier av samfunnsutviklingens kulturelle forutsetninger krever et tydelig historisk perspektiv og en forståelse av tid, samtidig som det romlige må integreres i analysene. De kulturelle forutsetninger fungerer som tanke- og kommunikasjonshorisonter; de påvirker og setter rammer for hvordan vi ser og forstår verden rundt oss nå og framover, og hvordan vi kan handle og samhandle i den.

Oppsummering
SAMKUL vil omfatte de historiske, språklige, religiøse, estetiske og etiske forutsetningene for og dimensjonene ved samfunnsvikling og samfunnsutfordringer, tematisert gjennom studier av visse relasjoner mellom mennesker og omgivelser – jf. nedenfor. De ulike tankesettene gir grunnlag for og bidrar til å forme folks og gruppers holdninger, kunnskap, normer, virkelighetsforståelse og adferd – og derigjennom samfunnsutviklingen.

4. TEMATISKE OMRÅDER: MENNESKE OG OMGIVELSER

I prinsippet kan et forskningsprogram om samfunnsutviklingens kulturelle forutsetninger tematisk og empirisk omfatte svært mye, gitt det komplekse og tett sammenvevde forholdet mellom utvikling og forutsetninger. For SAMKUL er det, jf. ovenfor, lagt et overordnet perspektiv for studier av de kulturelle forutsetningene: Kultur analyseres som tankesett og kommunikasjonsmønstre som via en forståelse av tid fungerer som kulturelle forutsetninger for samfunnsutviklingen, og dermed som et viktig grunnlag og basis for denne. Det er dette perspektivet og denne forståelsen som skal anlegges på de konkrete, om enn nokså brede, forskningsområdene SAMKUL skal konsentreres om. Som ramme rundt disse forskningsområdene står *menneske og omgivelser*.

OMGIVELSER

Menneskers – samfunns – relasjoner til omgivelsene er komplekse og sammenvevde, vi er uløselig knyttet til våre omgivelser. Mennesket skaper sine omgivelser, men i neste omgang skaper omgivelsene mennesket gjennom internalisering, eksternalisering og materialisering – som en sammenskriving av sentrale teser fra klassikere som Marx, Berger og Luckman kan lyde. Dette interaktive forholdet – og de kulturelle forutsetningene for samfunnsutviklingen som ligger innbakt i relasjonene mellom oss og våre omgivelser – skal SAMKUL utvide vår forståelse av. Samfunnsvitenskapelig og ikke minst humanistisk forskning om dette samspillet vil kunne gi interessant og viktig ny viten til bruk i samfunnsmessige veivalg når det gjelder møtet med store samfunnsutfordringer.

Omgivelser – det som omgir oss – kan være både materielle og ikke-materielle. De omgivelser som er sentrale i SAMKUL-sammenheng, har det til felles at de – i samspill med menneskelig

aktivitet – utgjør viktige betingelser for hvordan samfunnet utvikler seg. Det er de kulturelle dimensjonene i dette samspillet som skal undersøkes.

Natur og kultur
Klimaendringer, økologisk utarming og matvarekrise er eksempler på store utfordringer knyttet til omfattende endringer i våre naturomgivelser. Naturen er ikke lenger like ”naturlig” fordi menneskelig aktivitet i stadig økende grad griper inn og forandrer det opprinnelige.

Det skarpe skillet mellom natur og kultur som kjennetegner vår moderne verdens tenkning, kan sees som uttrykk for holdning til og forståelse av naturen. Våre kunnskaper om natur utgjør en kulturell forutsetning, og er med på å forme hvordan vi håndterer de naturlige omgivelsene og de endringene vi foretar i disse. Problemstillinger knyttet til menneske og naturmiljø, studier av forholdet mellom det vi i den vestlige kulturkrets kaller natur, og kultur, (jf. kropp og ånd) og normative problemstillinger knyttet til det ”å underlegge seg” eller ”beherske” naturen, vil være interessante i SAMKUL-sammenheng. En slik tematikk åpner også for viktige utvekslinger mellom humanvitenskapene og naturvitenskapene, eksempelvis knyttet til studier av kunnskapsregimer og -hierarkier, hvilke kunnskaps- og forståelsesformer som er toneangivende på viktige politikk- og samfunnsområder, eller sagt på en annen måte: Hvilke kulturelle forutsetninger skapes gjennom forskningens samfunnsbidrag?

Flerkulturelle omgivelser
De moderne folkevandringene – internasjonal migrasjon – gir et mangfoldig sett av samfunnsutfordringer og tilsvarende muligheter for endring av vårt og andres samfunn. Den nordiske samfunnsmodellens relative suksess når det gjelder deltakelse og demokrati, økonomisk bærekraft, omstilling og nyskaping, preges blant annet av vel utbygd sosialt sikkerhetsnett, høy sosial kapital og høyt utdanningsnivå. I SAMKUL-sammenheng er det vel så viktig å trekke fram denne samfunnsformasjonens kollektive institusjoner og sterke folkelige og likhetsorienterte kulturer og bevegelser. Hvilke nasjonale kulturelle forutsetninger og kulturelle tradisjoner og særtrekk fremmer en toveis integrering mellom majoriteten og minoritetene, og hvilke motvirker det? Gir konsekvensene av migrasjonen (andre) kulturelle forutsetninger for samfunnsutviklingen?

Religion og sekularisering
Befolkningen blir stadig mer sosialt, etnisk og kulturelt sammensatt. Ikke minst synes et *økende religiøst mangfold* – og økt religiøs synlighet – å være et kjennemerke for det såkalt flerkulturelle samfunnet. Religion – og da ”de andres” religion og særlig islam – er et sentralt omdreiningspunkt for debatter og konflikter i det flerkulturelle Norge og Europa, spesielt knyttet til likestilling mellom kjønnene og forholdet mellom kollektive og individuelle rettigheter. Det som i mindre grad problematiseres er hvordan ”vår” egen religion – luthersk kristendom – ligger som en sentral kulturell forutsetning for samfunnsutviklingen, gjennom barnehage, skole og et allment kjent verdi- og normsett som ikke minst påberopes i møtet med det og de ”fremmede”. Dette – koblet til en mer individualistisk orientering og en norsk/nordisk tankegang om at vi er, og bør, være like på samme tid – er kunnskapsregimer og -systemer som er tatt for gitt.

Et spørsmål er hvordan den allment godtatte tesen om de moderne samfunns sekularisering – mer rasjonalitet, mindre gudstro og klarere skille mellom privat religiøsitet og offentlig sekularisme – står seg i dag? For samtidig som religiøsitet og religionenes plass i privat og offentlig sfære synes å være på frammarsj, bl.a. gjennom innvandring, synes religiøsitet og religiøs tro i større grad å bli privatisert og individualisert. Den norske kirkes offisielle innflytelse på politikk og samfunnsliv synes mindre og mindre. Finner majoritetssamfunnet mer individuelle og/eller tilsynelatende mer sekulære kanaler for åndelighet og religiøsitet? Alternativbevegelser innenfor religiøsitet/åndelighet, selvutvikling, velvære og medisin og helse, ennå ofte kalt *new age*, er

andre varianter av tro og tvil. Oppslutningen om slike bevegelser og miljøer synes å øke eller bli mer stuerene – dette er ikke religion og tro i tradisjonell forstand. Hva sier oppslutningen om og synligheten av både religion og *new age* om vårt forhold til rasjonalitet og irrasjonalitet, kunnskap og vitenskap? På hvilke måter er tro og religiøsitet kulturelle forutsetninger for samfunnsutviklingen? Og hvor plasseres troen på vitenskap og teknologi som allmenn problemløser i et slikt bilde?

Språklige omgivelser
Språk er grunnleggende for erkjennelse, læring og samhandling. I en tettere integrert verden der kunnskap betraktes som en nøkkel til bærekraftig samfunnsutvikling, er kompetanse i og om språk, språkutvikling og kommunikasjon en forutsetning for samhandling og deltakelse. Kommunikasjon foregår gjennom nye kanaler og medier på tvers av språk og landegrenser. Sammenliknet med tidligere, har mennesker i dag en helt annen tilgang til internasjonale kultur- og språkuttrykk via nye medier og populærkultur – og man kan lettere være en aktiv deltaker i ulike samfunn på tvers av ulike grenser.

I SAMKUL-sammenheng vil det være interessant å få fram forskning om hvordan språk skaper virkelighet og virkelighetsforståelse og derigjennom kunnskap og kunnskapshierarkier. Språket er helt sentralt i det å definere verden, både for individ og samfunn.

Også Norge er et flerspråklig samfunn, og mange har et annet morsmål enn hovedspråket. Språklig kompetanse, i morsmål og i ulike fremmedspråk, er sentrale forutsetninger for å delta på mange samfunnsarenaer, som individ, gruppe og nasjon/stat. En annen like viktig kulturell forutsetning er generell kommunikasjonskompetanse, både når det gjelder kommunikasjon på tvers av kulturer og samfunn, og mht. medie- og IKT-utviklingen. Språk- og leseferdigheter – *literacy* – i vid forstand er sentrale forutsetninger for utviklingen av moderne samfunn – og for den videre samfunnsutviklingen. Det trengs mer kunnskap om den rollen som språk, språktilegning og kommunikasjon i vid forstand spiller i de kulturelle forutsetningene for samfunnsutviklingen.

Medier og offentlighet
Mediene har fått en svært sentral plass i samfunnet, bl.a. gjennom IKT som sentral drivkraft i forskning og teknologisk utvikling. Mediene har stor betydning for utviklingen av kunnskap generelt og for befolkningens normer, verdier og ideer. Mediene er bærere av kunst og kulturelle uttrykk, og de er en viktig næringsvei. I moderne, komplekse samfunn er stadig større deler av hverdagen *mediert*. Det er gjennom mediert kommunikasjon vi tematiserer samfunnsutfordringer som klima- og velferdsutviklingen, migrasjon og integrering, framtiden for en oljedrevet økonomi og eldrebølgen. Og mediene er konstituerende for demokratiet slik vi kjenner det, og for likeverd og deltakelse i samfunnsutviklingen.

Den globale medieutviklingen sies å gjøre verden likere med hensyn til populærkultur, reklame, høyt konsum og markedsøkonomi, men samtidig kan en revolusjonerende teknologisk utvikling gjøre det lettere å dyrke særpreg, egen identitet og styrke mangfold. Mobiltelefon og internett gjør verden mindre og større på samme tid, det samme gjør stadig billigere transport. Samtidig er også medieutviklingen preget av kontinuitet – TV er fremdeles ”verdens viktigste fritidsaktivitet”- og i Norge har lisensfinansierte NRK fremdeles en daglig dekning på 83 %. Sammen med andre former for kommunikasjon, er medier og bruken av dem viktige *kulturelle* forutsetninger for samfunnsutvikling, samtidig som mektige økonomiske og politiske interesser er forbundet med medieindustrien. Problemstillinger om medienes rolle i samfunnsutviklingen kan for eksempel være: Forholdet mellom ansvaret som kultur- og kunnskapsformidler versus lønnsomhet, spenningen mellom individualisering og det kollektive og institusjonelle, omgangs- og

sosialiseringsformer, vårt syn på verden utenfor eget samfunn, deltakelse og demokrati – herunder spørsmål knyttet til sikkerhet, overvåking og kontroll.

Økonomiske omgivelser
Ulike samfunn og kulturer gir ulike forutsetninger for utvikling av næringsliv og velferdsstat. Internasjonale prosesser og omgivelser og teknologisk utvikling påvirker dette på forskjellig vis. Forhold i bedriftskulturer, og bedriftskulturers forankring i allmenne oppfatninger og gjengs kultur – eksempelvis ”den nordiske modellen” – er områder der kulturforskere kan gi verdifulle bidrag til å forstå forutsetningene for offentlig og privat nyskaping. Kreativitet kan være en slik forutsetning, samtidig som kreativitet har sine kulturelle forutsetninger – varierende i tid og rom.

I Norge har man over år vent seg til et tilsynelatende *never-ending* økende privat forbruk og velstand for de aller fleste. ”Alle” er enige om at økonomisk vekst er et gode, og alt dette reproduserer og forsterker eksisterende forutsetninger for framtidig samfunnsutvikling. Men er det slik at økt rikdom gir mer lykke, eller blir det mer av ”de stigende forventningers misnøye”? Hva med alternative måter å studere økonomi og samfunn på, etiske og andre spørsmål knyttet til økt forbruk, forholdet mellom fattig rik – nasjonalt og internasjonalt – og overutnyttingen av klodens ressurser. Kan dette knyttes til studier av rådende kunnskapshegemonier og hvilke typer spørsmål og svar som dominerer i forskning, politikk og samfunnsliv? I sum: Hvilke kulturelle forutsetninger for samfunnsutvikling blir preget i ”verdens rikeste land”?

Menneskeskapte, fysiske omgivelser
Som i vårt forhold til natur, eksisterer det et komplekst samspill mellom menneskeskapte fysiske omgivelser og samfunnsutviklingen. Hvordan vi velger å utforme våre omgivelser har i høy grad sammenheng med kulturelt etablerte forestillinger og kunnskaper om form, materialer og byggetradisjoner. På et grunnleggende plan handler det om gjensidige samhandlings- og avhengighetsforhold mellom fysisk form og politiske og kulturelle praksiser, både historiske og nåtidige. En særlig utfordring for mennesker og samfunn overalt i verden er en tiltakende urbanisering og sentralisering. De store byene er som magneter for mennesker som søker et bedre liv, enten det betyr å realisere seg selv eller få et livsnødvendig utkomme. ”Vi former våre bygninger, deretter former de oss”, uttalte Churchill i sin tid. SAMKUL legger til grunn at uttalelsen har relevans i forhold til omgivelsesproduksjon generelt.

Hvordan vi utformer og utvikler byer og tettsteder og trafikk-, areal- og planløsninger, og hvordan vi kan skape gode livsmiljøer for en sammensatt befolkning, er å betrakte som kulturelle forutsetninger for samfunnsutviklingen – som igjen skaper nye forutsetninger og rammer. Et bidrag i å avbøte klima- og energiutfordringene er ny kunnskap for bærekraftig boligbygging, miljøvennlige arbeidsplasser og framtidsrettet samferdselspolitikk. Også store samfunnssektorer som helse- og eldreomsorg vil kunne dra nytte av ny kunnskap om sammenhenger mellom omgivelser og livskvalitet. Samarbeid mellom humanister, samfunns- og naturvitere kan gi ny og verdifull viten om samspillet mellom menneskeskapte og naturlige omgivelser, og hvordan dette er i endring.

Sentrale forskningsspørsmål vil kunne være på hvilke måter kunst, arkitektur og andre menneskeskapte omgivelser er forutsetninger for å skape gode oppvekst-, skole- og arbeidsmiljøer, arenaer for deltakelse og offentlige rom og møteplasser. Andre problemstillinger kan være hvordan makt og politiske, kulturelle og økonomiske interesser griper inn i utviklingen av våre omgivelser.